

TERRASSA, LECTORA I ESCENARI DE NOVEL·LES ANARQUISTES

Àngels Carles i Pomar

L'abaratiment dels costos de producció, la disminució de l'analfabetisme, la progressiva desaparició de la literatura oral, el sufragi universal masculí i la creació de partits polítics per a la defensa dels interessos de les classes populars i treballadores van portar a la difusió de les novel·les de fulletó que van esdevenir literatura de masses. Destaca per sobre de les nombroses col·leccions «La Novela Ideal». Aquesta col·lecció d'ideologia anarquista, editada per *La Revista Blanca*, propietat de Joan Montseny, *Federico Urales*, va tenir una gran acceptació entre el públic lector de Terrassa. Al marge d'aquesta col·lecció, d'altres novel·les de caire anarquista van adoptar Terrassa com el marc per desenvolupar les seves accions.

Introducció

La literatura popular, o de fulletó, va començar a esdevenir de masses durant el segle XIX, i agafa embranzida cap al final del segle XIX per diverses raons. En primer lloc, per l'abaratiment de l'import de la fabricació, es podia produir a baix preu i fer que aquest fos assequible a la gran majoria de butxaques. Les causes de la disminució dels costos de la impressió són la conseqüència dels avenços tècnics que permetien imprimir de manera més o menys industrial i fer una gran tirada en poc temps. Una altra causa podria ser l'increment de l'alfabetització, és a dir, la reducció dels índexs d'analfabetisme, estigma que s'arrossegava des de sempre. El 1900 un 64% de la població espanyola (homes i dones) era considerada analfabeta, percentatge molt més alt, un 70%, en el cas de les dones. Trenta anys més tard el percentatge no havia millorat gaire.¹ Amb tota raó Joaquín Costa deia que «escuela i despensa» eren les dues coses bàsiques per regenerar Espanya. La desaparició d'altres tipus de literatura popular com els romanços de cec, els contes de transmissió oral o els fulls solts també van contribuir a la difusió de la literatura de fulletó, i per últim el més important, el creixement dels partits polítics de les classes populars, i el sufragi universal masculí.

De mica en mica els partits polítics deixen de ser de «notables» per anar esdevenint de masses. Encara estan molt lluny de ser partits polítics moderns, però són l'embrió d'aquests. Les classes populars van agafant relleu i necessiten algú que els representi, que recullin les seves reivindicacions laborals i socials, necessiten uns espais de sociabilitat on poder-se relacionar entre ells durant les seves poques estones de lleure. A poc a poc es va formant una cultura de reivindicació popular al voltant dels que fins aleshores ningú no havia tingut en compte. Es creen partits polítics que representen els obrers, camperols, menestrals, artesans, etc., els interessos del sector de població que anomenem «classes populars». Els partits intentaràn jugar les regles del joc,

captar adeptes a la seva causa, i aniran aprofitant tots els espais de sociabilitat que tenen al seu abast per tal de fidelitzar simpatitzants que se sentin identificats amb la seva ideologia. Republicans, socialistes, anarquistes, i fins i tot carlins, crearan els seus mites, els seus espais de trobada, la seva doctrina, el seu martirologi, les seves cançons, la seva simbologia, els seus òrgans d'expressió, i fins i tot la seva literatura.

La literatura es difon per mitjà dels òrgans d'expressió de cada partit, creant una sèrie de col·leccions periòdiques. Les col·leccions de fulletó van començar a aparèixer de manera habitual. Cada setmana es lliurava un nou número juntament amb el diari, o fins i tot com una secció fixa d'aquest. Neixen de la necessitat d'influir i difondre les idees d'un determinat grup polític minoritari, sobretot els que representen els interessos de la classe obrera, destacant-ne els republicans i els anarquistes, i potser en menys mesura els socialistes. Conreen tots els gèneres literaris, especialment el teatre i la narració curta. Aquest últim és el que té més èxit i acceptació. Les narracions són novel·letes breus, de poca qualitat literària i sense cap altre propòsit que descriure històries molt semblants a les reals, amb situacions i personatges propers perquè el públic lector s'hi pugui sentir identificat, i d'aquesta manera fer proselitisme i doctrina d'unes determinades idees.

Final del segle XIX: aparició del sufragi universal masculí

Fins al 1886, les eleccions eren per sufragi censitari, en què només tenien dret a vot aquells que posseïen contribucions i diners. El 1890 el govern Sagasta va aprovar la reforma de la llei electoral, que canviava el plantejament participatiu i rellevava el sufragi censitari pel sufragi universal masculí, és a dir, tots els homes més grans de vint-i-cinc anys podien exercir el dret a vot independentment del seu patrimoni o dels seus ingressos. Les primeres eleccions amb sufragi universal es van fer el 1891. Això podia fer que canviessin les tornes, els dos grans partits fins aleshores, liberal i conservador, es rellevaven en el govern. El sufragi universal masculí feia que els candidats habituals haguessin de tenir en compte els que fins 1891 no havien tingut el dret de votar, promentent millores de les condicions laborals, salarials, socials, etc. si no volien perdre vots a favor dels partits republicans o socialistes, que fins aleshores havien gaudit de molt poca representació parlamentària.

Terrassa havia estat una població amb poca conflictivitat laboral al llarg del segle XIX. La concentració de la producció en poques mans incidia en la dimensió de les fàbriques, moltes dedicades al cicle integral. Això comportava un control més gran sobre el treball i sobre el procés productiu per part del fabricant alhora que estimulava el desenvolupament del liberalisme burgès i reduïa la immigració, cosa que provocava una evolució més lenta de la consciència de classe obrera, menys pes del republicanisme, una transició més gradual i més continuïsta de l'antiga vila agrària cap a la ciutat industrial i, en conseqüència, menys conflicte social.² Això no vol dir que els obrers

no es preocupessin per millorar les seves condicions laborals i socials. Sabem de l'existència d'un Ateneu Obrer cap els anys 80, del qual ens han arribat poques referències i malauradament no estan documentades.³ L'Ateneu organitzava un certamen literari destinat als treballadors. Tenim la notícia que el terrissaire sabadellenc Marian Burguès i Serra en va guanyar el segon. L'obra guardonada es va publicar a les actes de l'Ateneu, però no s'han conservat i no han arribat als nostres dies.⁴ Les fonts orals diuen que la narració guanyadora era una utopia i imaginava una nova societat.⁵

Això ens ve a dir que els obrers i les classes populars de mica en mica anaven adquirint «consciència de classe» i una de les primeres preocupacions va ser la cultura. L'alfabetització era la gran reivindicació de les organitzacions obreres i els partits polítics. En primer lloc per a millorar les condicions laborals, sabent llegir i escriure els treballadors podien optar a un treball millor i potser més ben pagat, i en segon, reivindicació no exempta de cert egoisme i d'interès per part de les organitzacions obreres, perquè la propaganda escrita era una manera de difondre la ideologia de cada organització, de què servia fer pasquins, cartells, circulars i editar els textos dels «barbuts» si no hi havia ningú capaç de capir-ne un borrall? Per això era fonamental i indispensable que els obrers fossin capaços de llegir i escriure, i els partits que defensaven els seus interessos n'eren conscients. Les col·leccions de fulletó, de vegades classificades com a *infraliteratura* o *subcultura* van tenir un paper didàctic molt important.

Terrassa, gran lectora de novel·les de fulletó?

Aquí ens centrarem només en les novel·les, però també hi havia col·leccions de teatre, de teatre popular, amb obres de Frederic Soler, *Pitarra*, o de Josep Robrenyo, i teatre del que es representava als locals del Paral·lel. Aquestes col·leccions havien servit per a crear afecció, i perquè els obrers organitzessin representacions als locals i seus socials de les seves organitzacions, ja que mentre que la burgesia assistia a les sessions que es feien al Teatre Principal, al Recreo o al Retiro, les classes populars preferien anar al Casino o a la Casa del Poble, fundada el 1903, perquè les actuacions acostumaven a ser gratuïtes per als seus afiliats.⁶ La col·lecció de novel·les de fulletó que ens interessa comentar aquí és «La Novela Ideal», editada per *La Revista Blanca*, editorial propietat de la família Montseny, que va aparèixer setmanalment des del 1925 fins al 1937, amb una periodicitat primer setmanal i després d'aparició irregular. És important fer constar que es va publicar en plena dictadura del general Primo de Rivera, quan teòricament hi havia censura de premsa, això fa pensar que aquesta censura era fàcil defugir-la, de tota manera, moltes vegades s'havia acusat la família Montseny, perquè mai no va tenir problemes amb elsensors. Aquest era un dels arguments preferits dels seus enemics, quan volien atacar l'empresa que dirigia *Federico Urales*.

Ens interessa aquesta col·lecció perquè *La Revista Blanca* tenia molts lectors a Terrassa. Segons Antonio Elorza, Terrassa ocupava el segon lloc de vendes dins de l'Estat espanyol, després de Barcelona i seguida de Sabadell i València.⁷ Aquestes quatre ciutats eren durant els anys vint del segle XX importants centres industrials amb una proporció elevada de població obrera, que era el públic objectiu d'aquesta editorial. Però, què tenia aquesta col·lecció per a ser tan atractiva?

Les novel·les són d'un gran realisme, el seu realisme es basa en la popularitat i la moralitat dels seus arguments. En una paraula, fan denúncia de la realitat social. Els seus personatges, populars, es mouen en una línia entenedora, l'exposició dels arguments és lineal perquè el desenllaç final sigui planer i fàcil de captar per a un públic poc cultivat. «La Novela Ideal» no és un producte literari elitista, tot al contrari. La missió d'aquestes novel·les és escampar els principis dels ideals llibertaris, la justícia, el progrés i l'harmonia... de moment cal instruir el poble perquè tendeixi a l'assoliment d'aquesta fita, mentre no arriba, cal preparar-lo i fer que prengui consciència per a la seva consecució.

La temàtica de les novel·les és gairebé sempre la mateixa. L'argument amorós és una constant, i és on es troba una de les claus de l'èxit d'aquesta col·lecció. El tema amorós aporta possibilitats d'evasió de la realitat dels lectors. Gairebé sempre hi ha un desenllaç feliç, s'acaba bé, i això agrada el públic lector. El final feliç és utilitzat molt intel·ligentment per a mostrar l'opressió a què estan sotmesos el camperol, el militant anarquista, la mare soltera, la prostituta que s'ha vist obligada a vendre's per a alimentar la seva família, etc. Una opressió que és superada gràcies a l'esforç d'aquests homes i dones forts que lluiten contra corrent per a superar la seva situació en la vida. Pugnen per a aconseguir un somni, l'ideal anarquista d'una nova societat més justa i sense opressió social. Els valors anarquistes són destacats de manera significativa al llarg de totes les obres, i seran aquests valors els que triomfaran sobre les forces del mal, que no són res més que els valors caducats d'una societat injusta.

A part de la temàtica amorosa, els arguments més freqüents són: la societat capitalista com a corruptora de la realitat; els valors falsos de les classes dominants; els mecanismes d'exploració de les classes menys afavorides; les possibilitats de regeneració a través de l'anarquisme com a doctrina moralment alliberadora. A partir de 1936, apareix una nova temàtica, la de la guerra. La Guerra Civil espanyola ofereix noves possibilitats i nous protagonistes. El conflicte bèl·lic pot ser la porta d'entrada a la nova societat anarquista, més justa, que la societat capitalista, per això la guerra és vista des de dos vessants. La conflagració com a sortida als instruments d'exploració de les classes dominants o la lluita heroica contra el feixisme. «La Novela Ideal» deixa de publicar-se el 1937, en plena guerra, tot i que segons Marisa Siguán, l'últim número de què es té notícia és del dia 5 de gener del 1938. Pot dir-se que fins a l'últim moment «La Novela Ideal» va intentar fer doctrina dels valors anarquistes.⁸

Terrassa com a escenari de novel·les anarquistes

Un fet tràgic de la història de Terrassa ha estat motiu d'inspiració i d'escenari d'arguments novel·lescos. L'atrancament de la Caixa d'Estalvis de Terrassa el 20 de setembre de 1923 i l'assassinat del sometent Joan Castella a mans d'uns militants anarquistes és el tema de fons de dues novel·les i el numen per al títol d'una tercera. Les dues primeres obres són ben diferents l'una de l'altra, mentre una exalta els ideals anarquistes, l'altra intenta demostrar que l'anarquisme és un mal a combatre. Passem a explicar-ne breument els arguments.

Joan Duch, pintor i escriptor terrassenc, ens explica a *Homes i màquines*⁹ la vida de tres joves obrers del principi del segle XX, Andalet, un fatxenda, però en el fons posseïdor d'una ànima cànida, Moreu, activista obrer que intentarà treure profit en benefici propi, i Pòlit, idealista i anarquista, patirà més d'una estada a la presó i es veurà obligat a emigrar per a fugir de la justícia. Andalet restarà a Grisalla (Terrassa), Lleó Moreu fugirà cap a Suïssa en començar la repressió que seguí a la Setmana Tràgica. Pòlit, detingut durant la Setmana Tràgica, patirà presó i un cop amnistiàt, i sentint-se traït per Moreu, que es féu escàpol en començar els problemes sense tenir en compte els amics, emigrarà a França.

Els tres amics tindran diferent sort a la vida, Moreu farà una gran fortuna gràcies als negocis que li ha proporcionat la contesa europea, i es casarà amb Julita, tot i que aquesta estava enamorada de Pòlit però no era corresposta. Pòlit, en tornar de França, on ha fet de voluntari a la Gran Guerra, es casarà amb la Berta, que morirà poc després d'un mal part, desenganyat Pòlit marxarà a Badalona, prendrà una nova identitat i s'afegirà a grups d'acció. Andalet passarà de pinxo de casino a conco gras i toper, que en l'intent d'intermediar en un conflicte entre elements del Sindicat Únic i els dels sindicats grocs, defensors dels interessos de la patronal, serà pres per un confident d'aquests i assassinat pels primers. Moreu s'arruïna de la nit al dia i Julita escriu a Pòlit. Aquest al final accedeix a les seves peticions i es troben a Grisalla on passaran la nit junts. L'endemà al matí Pòlit és detingut a l'estació de tren, quan es dirigia cap a Barcelona, acusat de ser l'autor del robatori al Banc Popular i de la mort d'un empleat.

Els interrogatoris als quals va ser sotmès Pòlit no van aclarir la naturalesa de la seva estada a la ciutat, la seva presència no era justificada i per tant se'l farà culpable dels incidents ocorreguts, junt amb dos individus més que van ser detinguts en estavellar-se amb el cotxe en què fugien. Tots tres van ser sotmesos a judici sumariíssim. Pòlit, per tal de no posar Julita en un compromís, ja que era una dona casada, no va fer res en pròpia defensa i, igual que els altres dos acusats, el *Gravat* i el *Niño malo*, va ser condemnat a mort. El patró de Pòlit, en assabentar-se de la sentència, es dirigí a corre-cuita cap a *Grisalla*, on intentà de convèncer el Consell fent declaracions de descàrrec. Mentrestant, Julita, sabedora de la sort que corria el seu

amant, decidí demanar audiència i ajudar Pòlit. Julita va entrar a la presó embolicada de seda negra i, demanant secret professional, confessà que l'acusat estava amb ella en el moment de l'atracament. Amb aquesta declaració no hi hagueren dubtes de la innocència de Pòlit, que va ser posat en llibertat només unes hores abans d'executar-se la sentència. Una setmana després embarcava cap a l'Uruguai en busca d'una vida millor.

La segona obra és una petita novel·la de fulletó, d'autor anònim: *El asalto de Tarrassa (últimas confesiones de un reo)*.¹⁰ Aquí es descriuen els esdeveniments seguint amb fidelitat els fets reals llevat del moment en què un dels detinguts fa la declaració que salva el tercer processat de la mort. En aquest cas, la confessió d'un dels atracadors és per a condemnar-se moralment, ja que la seva actuació havia estat per aconseguir diners per a enlluernar Clementina, una cupletista de la qual estava enamorat, pensant que d'aquesta manera podria comprar el seu amor, damnant així la seva ànima. La tercera obra que hem esmentat abans, *El anarquista de Tarrasa*, de Josep M. Francés, només utilitza el nom de la ciutat al títol de l'obra, i l'argument no té res a veure ni amb Terrassa ni amb l'atracament de la Caixa.¹¹ El que sí que crida l'atenció és que utilitzi el nom de la ciutat.

L'impacte que l'atracament a la Caixa va tenir en la societat és clar. Les novel·les comentades anteriorment així ho demostren. En algun moment es va arribar a confondre la ficció i la realitat. Hi ha autors que, pretenent explicar els fets reals, han barrejat la realitat amb la ficció. És el cas de l'anarquista Adolfo Bueso. En les seves memòries, *Recuerdos de un cenetista*, ens descriu les hores en què Aracil i Devesa, condemnats a mort per l'atracament, estan en capella abans de l'acompliment de la sentència.¹² Els reus expliquen als companys la seva participació en l'atracament de la Caixa i com un dels tres condemnats havia escapat de la mort. Aquest, detingut i processat, en realitat no havia participat en el robatori. Segons Bueso, una dona rossa, en un autèntic *coup de théâtre*, afirmava, davant les autoritats, que el presoner havia passat la nit amb ella. Com a la novel·la de Duch, la declaració d'una dona serveix per a salvar la vida a un dels atracadors. Aracil i Devesa devien el seu indult d'últim moment, segons Bueso, a l'anarquista Àngel Pestaña. Aquest confessava al director de la Model que els detinguts es trobaven a Cartagena el mateix dia i hora que es produïa l'atracament de la Caixa, cosa difícil de creure, ja que ambdós van ser detinguts a Terrassa moments després del robatori.

Homes i màquines omple d'imaginació el moment de la confessió exculpatòria d'un dels encausats. Al relat de Duch aquesta és canviada per l'entrada en escena d'una dona misteriosa i intrigant, que afirma ser l'amant del tercer condemnat i assegura haver passat la nit amb ell. La simple declaració, per altra banda poc demostrable i només basada en la seva paraula, és suficient per a retornar la llibertat i la vida al condemnat. Duch, a cavall de la realitat i la ficció, utilitza aquest recurs

per a ajudar al triomf del bé, en aquest cas l'ideari anarquista. Andalet, fatxenda i pobre d'esperit, és assassinat, Moreu és un home sense escrúpols al qual castiga amb la ruïna material i l'adulteri de la seva dona. Julita, en el fons, continua estimant el seu amor de joventut, Pòlit, i no dubta a comprometre el seu honor per a salvar-lo. Aquest, tot i els desenganys que li ha donat la vida, continua fidel als seus ideals. Pòlit és l'heroi disfressat de la novel·la. Bueso devia conèixer l'obra, amb els anys converteix la seva existència en una realitat una mica esbiaixada, però és que la fantasia de Duch és millor i més suggeridora que la cruesa dels fets reals.

Notes

1. Vegeu l'article VILANOVA, M. «Anarchism, Political Participation and Illiteracy in Barcelona Between 1934 and 1936»: *The American Historical Review*, vol. 97, núm.1, 1992, p. 96-120.
2. Vegeu BENAUL, J. M. «Industrialització i liberalisme 1808-1874». Dins: MARCET, X. (coord.) *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 257-305.
3. Lourdes Plans esmenta l'existència d'aquest Ateneu, que tenia la seu al carrer de Topete, perquè el 1892 va rebre una subvenció. Vegeu: PLANS, L. *La vida cultural i recreativa a la Terrassa d'ahir, 1875-1931*. Terrassa: Fundació Torre del Palau, 2000, p. 77.
4. L'escultor Marian Burguès era anarquista. Va viure conseqüent amb la seva ideologia. Es pot seguir la seva biografia a: BURGUÈS, M. *Sabadell del meu record*, 1924; SALLARÈS, J. *Marià Burguès, ceramista: l'home i l'obra*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 1977; CASTELLS I PEIG, A. «L'inadaptable terrisser Marian Burguès i Serra»: *Arrabona*, II època, núm. 1, 1976, p. 49-64.
5. Conversa mantinguda amb el Sr. Agustín Jaureguizar, *Agustín Uribe*, el dia 19 de desembre del 2004.
6. Vegeu l'apartat dedicat al teatre i a la Casa del Poble a: PLANS, L. *La vida cultura i recreativa de la Terrassa d'ahir...*, p. 77-85 i 98-109.
7. ELORZA, A. «El anarquismo español bajo la Dictadura»: *Revista del Trabajo*, 39-40, 1976, p.144-145.
8. Per a un estudi aprofundit de «La Novela Ideal» i tota la seva relació de títols, vegeu: SIGUÁN, M. *Literatura popular libertaria (1925-1938)*. Barcelona: Ediciones Península, 1981.
9. DUCH, J. *Homes i màquines*. Badalona: Edicions Proa, 1930.
10. *El asalto de Tarrasa (últimas confesiones de un reo)*. Barcelona: Tipografía Costa, sd., (La Novela de Actualidad; 1).
11. FRANCÉS, J. M. *El anarquista de Tarrasa*. Dins: *Mi pistola quedó en casa*. Mèxic: Editores Mexicanos Unidos, 1963, p. 39-76. Josep M. Francés, autor de la lletra de la sardana *El saltiró de la cardina*, dona notícia de l'atrancament de la Caixa de Terrassa en les seves memòries, *Memorias de un cero a la izquierda*. Mèxic: Olimpo, 1962, p. 519 i notes 32 i 33.
12. BUESO, A. *Recuerdos de un cenetista*. Barcelona: Ariel, 1976, p. 252-261.